

BİR AYETİN BAŞINA GELENLER

Bu sayımızda Nûr suresinin 33. ayetini ele alacağız. Daha önceki yazı dizilerimizde olduğu gibi önce ayetin meal ve tefsirlerde ele alınışını gösterecek, sonrasında da ayetin doğru anlamının ne olması gerektiğini bulmaya çalışacağız. Önce ele alacağımız ayetin metnini görelim:

وَلْيُسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُعْطِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ
الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ
اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتِيَانَكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْتُمْ تَحْصُنَا لَنَبْتَغِيَ
الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْنَهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Şimdi de yukarıdaki ayete verilen ve geleneksel yaklaşımı yansıtan bir meale yer verelim:

“Evlenme imkânını bulamayanlar ise, Allah, lütfu ile kendilerini varlıklı kılincaya kadar iffetlerini korusunlar. Ellerinizi altında bulunanlardan (köleler ve câriyelerden) mükâtebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır (kabiliyet ve güvenilirlik) görüyorsanız, hemen mükâtebe yapın. Allah’ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zor altında bırakırsa, bilmelidir ki zorlanmalarından sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir.”¹

Ele aldığımız ayetin son kısmına meallerde yukarıdaki gibi anlam verilir. Mesela bir başka meal şöyledir:

“...Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek

için iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları buna zorlarsa bilinmelidir ki hiç şüphesiz onların zorlanmasından sonra Allah (onları) çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”²

Tefsir eserleri ayetin inişini Abdullah b. Übeyy b. Selûl’ün, kendisine ait iki cariyesini fuhşa zorlamasıyla ilişkilendirirler.³ Bu bağlamda Müslim ve Beyhakî’nin Sünen’lerinde geçen bir rivayet şöyledir:

“Abdullah b. Übeyy b. Selûl’ün biri Müseyke diğeri Ümeyme isminde iki cariyesi vardı. O bu iki cariyesini zinaya zorluyordu. Bunlar Rasûlullah’a şikâyetle bulundular ve Nisâ suresinin 33. ayeti indi.”⁴

Geleneksel eserlerde, ayette geçen “فَتِيَانَكُمْ” ifadesi “cariyeler = إماءكم” ve “köle = العبد”⁵, “على البغاء” ifadesi “zina”⁶, “التحصن” ifadesi “iffetli, namuslu kalmak” şeklinde tefsir edilir.⁷ “إِنْ أَرَدْتُمْ تَحْصُنَا” ifadesine de “namuslu olmak isterlerse” anlamı verilir.

Ayette sözü edilen, zina hususundaki ikrah (zorlama) yasağının, cariyelerin namuslu olmayı istemeleri şartına bağlı olduğunu söyleyenler vardır ve bunlar ancak namuslu olmayı isteyenler için ikrahın söz konusu olduğuna vurgu yaparlar.⁸ Bu görüşte olanlar, ayette geçen “ان”ın şart ifade ettiğini, dolayısıyla ayette namuslu kalmak isteyenlerin zorlanmasından bahsedildiğini, namuslu kalmak istemeyenler için zorlama ifadesinin kullanılmayacağını, çünkü zaten bunların gönüllü olarak zina yapacaklarını söylerler.⁹

Ayette geçen “إن أردن تحصناً” ifadesindeki “إن” harfinin “şart” ifade etmediği; “إذا” anlamında olduğu da söylenir¹⁰ ve “إن” harfinin aynı kullanımına başka ayetlerden örnekler gösterilir.¹¹ Bu takdire göre “إن أردن تحصناً” ifadesinin “iffetli iseler, iffetli olmak hususunda samimiyseler” anlamına geldiği kabul edilmiş olur. Böylelikle zinanın namuslu kalmak istemeyenler için de haram olduğu, yani cariyelerin hiçbir durumda zinaya zorlanamayacakları söylenmiş olmaktadır.¹²

Öte yandan ayette geçen şartın, gerçek anlamda şarttan ziyade ayetin inişine sebep olan olayı hatırlatma anlamı taşıdığı da söylenir.¹³ Bu yönüyle şartın, teyit ifade ettiği yani “hele bir de” anlamına geldiği kabul edilir. Bu düşünce bazı meallere de yansımıştır. Biri şöyledir:

“...Dünya hayatının geçici metânı kazanacaksınız diye cariyelerinizi fuhşe ikrah etmeyin, hele iffetli olmak isterlerse...”¹⁴

Ayrıca aynı ifadeyle ilgili olarak, ayette takdim-tehir (önceleme-sonralama) olduğu, bu ifadenin, 32. ayetin bir parçası olup ayetin “وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ إِنِ” “أردن تحصناً” yani “muhsan olmak isterlerse bekarları evlendirin” şeklinde anlaşılması gerektiği de söylenir.¹⁵

Bu takdire göre 33. ayetin devamı “وَلَا تَكْرَهُوا فِتْيَاتِكُمْ عَلَىٰ الْبَغَاءِ لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا” yani “dünya menfaatleri için cariyelerinizi zinaya zorlamayın” şeklinde okunmaktadır. Hüseyin b. Fazl’a nispet edilen bu görüş, söz konusu şart ifadesinin, ait olduğu bölümden çok uzağa; 32. ayetin başına gönderiliyor olması ve gönderildiği ayette geçen “الْأَيَامَىٰ” kelimesinin hem erkekleri hem kadınları kapsamı sebebiyle “إن أردن تحصناً” ifadesinin ayetin bu kısmıyla irtibatlandırılmayacağı gibi gerekçelerle eleştirilir. Ayrıca “إن أردن تحصناً” ifadesini 32. ayetin “وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ” kısmıyla irtibatlandırabilmek için söz konusu ifadenin “إن أردن تحصناً” şeklinde olması gerektiği de söylenir.¹⁶

Ayette geçen “إن أردن تحصناً” ifadesiyle ilgili başka görüşlere de rastlanır. Mesela bir görüşe göre ayetteki bu şart ifadesi mülğa yani etkisizdir.¹⁷ Öte yandan bazı çalışmalarda ayette geçen “إن أردن تحصناً” ifadesinde hazf (ibarede görünmeme) bulunduğu ve bu ifadenin “إن أردن أو لم يردن” yani “ister istesinler ister istemesinler” şeklinde anlaşılması gerektiği de söylenir.¹⁸ Nitekim bazı tefsirlerde, ayette geçen “إن أردن”

ifadesiyle ilgili olarak, “ister namuslu kalmak istesinler ister istemesinler cariyeler fuhşa zorlanamazlar” şeklinde ifadelere rastlanır.¹⁹

Ayette geçen “لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا” ifadesi ile kastedilenin, fuhşa zorlanan bu cariyelerin elde ettikleri kazanca el koymak ya da bunlardan doğan çocukları satmak olduğu söylenir.²⁰

Ayetin son kısmındaki “غَفُورٌ رَّحِيمٌ” şeklindeki bölümün zorlayanlar için mi yoksa zorlananlar için mi olduğu tartışılmış, ifadenin zorlayanlarla ilgili olduğunu düşünenler bunun onların tevbe etmeleri şartına bağlı olduğunu söylemişlerdir.²¹

Ayetin ele aldığımız bölümü, tefsir eserlerinde genelde efendinin cariyesini fuhşa zorlaması olarak anlaşıldığı için, fuhşa zorlanması durumunda günahın zorlanana değil zorlayana olacağı belirtir. Bununla birlikte zorlananın günahı olmamasına rağmen ayette o kimse hakkında Allah’ın affediciliğinden bahsedilmiş olmasının ne anlama geldiği tartışılmış ve bazıları, ikrah ile de olsa zinanın mübah olmayıp yapanın günahkar olacağı ancak bu kişiye ceza (hadd) verilmeyeceği, ayette geçen bağışlanmanın bu durumu ifade ettiği sonucuna varmışlardır.²²

Fıkıh eserlerinde de söz konusu ayete zaman zaman atıfta bulunulduğu görülmektedir. Mesela meşhur Hanefi fakihî Kâsânî, cariyenin fuhuş için kiraya verilemeyeceğini söyledikten sonra bu ayete atıfta bulunur.²³ Yine o, mut’a nikahının caiz olmadığı bağlamında da bu ayeti hatırlatır.²⁴ Şâfi’î fakih Mâverdî’nin de, mutlak-mukayyed konusunu ele aldığı bir bölümde, tüm mukayyetlerin hükme tesir edip şart menzilesinde olduğunu, şartın gerçekleşmediğinde hükmün de söz konusu olamayacağını düşünenlere verdiği cevapta, bunun böyle olmadığını ispat için sıraladığı ayetlerden biri budur. Mâverdî, bu ayetteki şartın bulunmaması halinde hüküm doğurmayacağını, yani namuslu kalmak istememeleri halinde cariyelerin zinaya zorlanamayacağını söyler.²⁵ Fıkıh eserlerinde fakihlerin ayete yaptıkları atıflara bakılırsa, bu ayetin, cariyelerin fuhşa zorlanmasıyla ilgili olduğunu düşündükleri sonucuna varılabilir.²⁶

Şimdi ayeti Kur’ân bütünlüğü içerisinde ele almaya çalışalım.

Ayette geçen "فَتَيَاتٍ = feteyât", "genç kız" anlamına gelen "فَتَاءٌ = fetât" kelimesinin çoğuludur. Kelime Kur'an'da "genç" anlamında kullanılmaktadır. Kur'an'daki kullanımlarına bakıldığında bu kelime ile kastedilen dönemin rüşt çağı ile başladığı da söylenebilir. Mesela İbrahim (a.s.) için bu kelime şöyle kullanılır:

قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ

(Neden sonra) "Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Dediler. O gerçekten zalimin tekidir." Bazıları söze karışıp "bir delikanlının onları diline doladığını duyduk, dediler. Adına İbrahim diyorlar. (Enbiyâ 21/59-60)

Yukarıdaki ayetlerin biraz öncesinde İbrahim (a.s.) ile ilgili olarak şöyle buyrulur:

وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ

Daha önce İbrahim'e ondaki rüştü (olgunluğu) vermiştik. Biz onun konumun biliyorduk. (Enbiyâ 21/51)

60. ayette genç olarak nitelenen İbrahim (a.s.)'ın 51. ayete göre reşit olduğu anlaşılmaktadır. Rüşt, genelde ergenlik sonrası olgunluğu ifade eder. Parayı dengeli bir şekilde kullanabilmesi rüştün göstergesidir. Reşit olan kişi evlilik çağına ulaşmış olur.²⁷

Benzer bir durum Yusuf (a.s.) ile ilgili ayette de vardır:

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

Şehirdeki kadınlardan bir takım şöyle dedi: "Bakanın karısı yanındaki genci çok istiyormuş. Aşkı yüreğini kaplamış. Bize göre o, kendini iyice alçaltmış. (Yusuf 12/30)

Yukarıdaki ayetin biraz öncesinde de Yusuf (a.s.)'la ilgili olarak şöyle buyrulur:

وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ

Yusuf reşit olunca ona doğru karar verme yeteneği ve bir ilim verdik. Biz iyi davrananları işte böyle ödüllendiririz. (Yûsuf 12/22)

Mağaradaki gençler (ashâbü'l-kehf)²⁸, Musa (a.s.)'a

eşlik eden genç²⁹ de Kur'an'da bu kelime ile ifade edilir ki yapıp ettiklerinden bu kişilerin de reşit oldukları anlaşılmaktadır.

Çalışmamızın ilerleyen safhasında görüleceği üzere, Nûr suresinin 33. ayetinin ele aldığımız kısmı, evlenmek isteyen genç kızlarla ilgili olduğu için, ayette geçen "feteyât" kelimesiyle kastedilenlerin rüşte eren kişiler olması tabiidir. Çünkü Kur'an evlilik yaşını rüşt ile başlatır. Rüştüne eren kişi, kendisiyle ilgili şüpheli durumları gidermiş olur. Artık böyle bir kişinin doğru ve yanlış ayırdabildiği, davranışlarında dengeli olduğu, evlenip yuva kurabilecek olgunluğa sahip bulunduğu kabul edilir. Rüştün ispat etmek bu demektir. "Fetvâ" kelimesi de "fetâ" kelimesiyle aynı köktendir. Fetva, bir konudaki kapalılığı gidererek o konunun güçlü hale gelmesini sağlar. Herhangi bir konuda fetva istemek, o konu hakkındaki soru işaretlerini, şüpheli durumları ortadan kaldırıp net kanaate sahip olma talebidir.³⁰

O halde ele aldığımız ayette geçen "feteyât" kelimesinin mutlak yani herhangi bir kayıt getirilmeden kullanıldığında "genç kızlar" anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Ancak, geleneksel tefsire göre ayette geçen "feteyât" kelimesine "cariyeler" anlamı verilmiştir. Peki bu doğru mudur? Şimdi de bunu ele alalım.

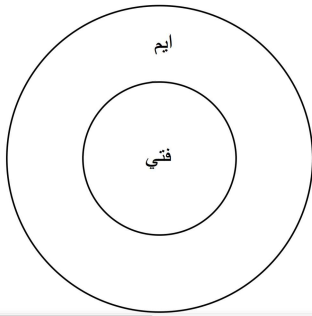
Nisâ suresinin 25. ayetinde de "فَتَيَاتٍ = feteyât" kelimesi geçmekte ancak kelime "مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ = mâ melek eymanûkûm = yönetiminiz altında bulunan" ifadesiyle kayıtlanmaktadır. Bu kayıtle kastedilen esir statüsündeki kızlardır. Bu durumda ayette geçen "فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ" ifadesinin anlamı, **esir statüsünde olan mümine genç kadınlar olur.** "مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ = mâ melek eymanûkûm" ifadesinin kayıt anlamı taşıdığı düşünülürse buradan hareketle esir olmayan, hür mümine kadınlar da "feteyât" kelimesinin kapsamına girmelidir diyebiliriz. İşte Nûr suresinin 33. ayetindeki "فَتَيَاتٍ = feteyât" kelimesinin mutlak yani herhangi bir vasıfla kayıtlanmadan geçiyor olması bunu mümkün kılmaktadır. Kelimenin tek başına cariye anlamında Kur'an'da kullanılmaması önemlidir. Kelimenin bazı ayetlerde, birinin hizmetinde olan kişi anlamında kullanılmış olması,³¹ bu kelimenin herhangi bir kayıt olmadan (mutlak) kullanılması durumunda "cariye" anlamına geldiğini göstermez. Çünkü kelimenin Kur'an'da "birinin hizmetinde olan kişi" anlamındaki kullanımlarında sözü edilenlerin esir oluklarına dair bir karine bulunmamaktadır.

O halde Nûr suresinin 33. ayetinde geçen “فَتَيَاتٍ = feteyât” kelimesinin anlamı cariyeler olarak daraltılamaz. İster esir statüsünde olsun ister hür, tüm gençleri kapsamaktadır. Bu durumda zorlanmaları emredilenler tüm genç kızlardır. “Feteyât” kelimesi ile kastedilen genç kızlar, muhtemelen başından henüz bir evlilik geçmemiş (bakire) kızlar anlamındadır. Bu durumda Nûr suresinin 32. ayetinde geçen ve “eyyim = أَيْمٌ” kelimesinin çoğulu olan “eyâmâ = الْإِيَامَى” ise, dullar da dâhil tüm bekarlar olarak anlaşılmalıdır. Sözlükler “eyyim = أَيْمٌ” kelimesine kadın ya da erkek olsun bekâr kişi anlamı verirler.³² O halde bu kelime ile kastedilen bekâr, bakir(e) de olabilir dul da. Nitekim sözlükler bu ayrıntıya da değinirler.³³ Evlenip boşanan yani dul için kullanılan kelime “seyyib = الثيب”dir. Kur’ân’da da böyle kullanılır (ثَيِّبَاتٌ وَأَبْكَارًا) = **dul ya da bakireler**.³⁴ Rasûlullah’tan nakledilen şu rivayet de bu açıdan anlamlıdır:

“Dul kadın (الثيب) kendisi ile ilgili olarak velisinden daha çok hakka sahiptir. Bakirenin (والبكر) ise görüşü sorulur. Onun susması izin vermesi demektir.”³⁵

İster erkek ister kadın olsun daha önce evlenmemiş bir gençten söz edilecekse kullanılması gereken kelime “fetâ” olmalıdır. Bu durumda “fetâ” ile ifade edilen herkes “eyyim” kelimesinin kapsamına dahil iken tersi doğru değildir. Bunu şöyle gösterebiliriz: Peki genç kızlar neye zorlanmaktadırlar. Ayette geçen “البغاء = biğâ” kelimesine gelenekte “zina” anlamı verilmektedir. Bu doğru mudur; değilse doğrusu nedir? Şimdi de bunu ele alalım.

“Biğâ = البغاء” kelimesi, “sınırı aşmak” anlamına gelen “b-ğ-y” fiilinden isimdir. Gerek fiil gerek isim olarak Kur’ân’da yoğun bir kullanım alanına sahip olan kelime, “البغاء” şekliyle Kur’ân’da sadece ele aldığımız Nûr suresinin 33. ayetinde geçer. “B-ğ-y” fiili, bir şeyin, olması gereken yeri aşması anlamındadır. Haklı bir sebep olmadan sınırı aşmak, mesela insanların birbirlerine haksızlık etmeleri bazı ayetlerde³⁶ bu fiil ile ifade edilir. Şu ayet bu fiilin anlamını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَفَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

İki mümin topluluk birbiriyle savaşırsa aralarını bulun. Biri diğerine karşı sınırı aşarsa (haksızlık ederse), tekrar Allah’ın emri doğrultusuna gelinceye dek sınırı aşan toplulukla savaşın. Allah’ın emrine gelirseler aralarını adalet ölçülerince bulun. Ölçülü olun. Allah ölçülü olanları sever. (Hucurât 49/9)

Görüldüğü üzere yukarıdaki ayette, iki topluluktan birinin diğerine haksızlık etmesi “b-ğ-y” fiili ile ifade edilmekte, haksızlık eden topluluk, bundan vazgeçinceye kadar onlara müdahale edilmesi emredilmektedir. O halde “bağy”, olması gereken konumu aşarak sınırı geçmek anlamına gelmektedir. Bu, pek çok şey için tahayyül edilebilir bir durumdur. İki kişi arasında olabileceği gibi iki topluluk arasında, dahası kul ile Allah arasında da olur.

Ancak bizi asıl ilgilendiren zina suçunun bu fiil kapsamına girip girmediğidir. Kur’ân zinayı “fahişe” olarak nitelemektedir. İlgili ayet şöyledir:

وَلَا تَقْرَبُوا الزَّيْنَاهُ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا

Zinaya yaklaşmayın. O çirkin bir iş (fahişe) ve kötü bir gidiştir. (İsrâ 17/32)

Tek fahişe (çirkin iş) zina yani erkekle kadının gayr-i meşru ilişkisi olmadığı için³⁷, mesela eşcinselliğe de fahişe denildiği için kelimenin çoğulu olan “fahşâ” yasaklanmıştır. Bir ayet şöyledir:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

Allah adaleti, güzel davranışı, yakınlara veren el olmayı emreder. Fuhşun her türüsünü, kötülüğü ve haddi aşmayı yasaklar. Allah size öğüt verir, belki bilginizi kullanırsınız. (Nahl 16/90)

Yukarıdaki ayette zinayı da içine alan her türlü fuhşun yanı sıra haddi aşma (bağy) da ayrıca zikredilerek yasaklanmıştır. Bu durumda zina ile bağy arasında fark olmalıdır. Benzer ayrıntı A’râf suresinin 33. ayetinde de vardır:

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

De ki: “Rabbim sadece şunları haram etti: “İster

açık, ister gizli olsun, her türlü fuhuş, ism, haddi aşma, Allah'ın hakkında bir belge indirmedeği şeyi ona şirk koşmanız ve Allah hakkında bilmediğinizi söylemeniz.”³⁹

Zina suçu işleyen kişi Allah'ın bu konudaki sınırını aşmış olacağından “bağy” söz konusu olur. Ancak her bağyın zina olmadığı da ortadadır. Bağy ile zinanın kastedildiği sonucuna ancak karinelerle varılabilir. Mesela şu iki ayet bu açıdan önemlidir.

قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا

Meryem dedi ki; “benim nereden oğlum olacak; bana erkek eli değmedi, yoldan çıkmış biri de değilim.” (Meryem 19/20)

يَا أُخْتُ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأَ سَوْءٍ
وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَغِيًّا

Ey Harun'un kızkardeşi! Baban kötü bir kişi değildir, anan da yoldan çıkmamıştır. (Meryem 19/28)

Yukarıdaki iki ayette de bağlam, bağy kelimesine zina anlamı vermeyi mümkün kılmaktadır. Çünkü hem Meryem'in, hem de onu kınayanların “بَغِي” kelimesi ile zina fiiline atıfta bulunuyor olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Nûr suresinin 33. ayetinde geçen “البغاء = bigâ” kelimesine zina anlamı verenler bunu yukarıdaki iki ayetle temellendirirler.³⁸ Ancak bu isabetli değildir. Nûr suresinin 33. ayetinde geçen “البغاء = bigâ” kelimesine zina anlamı vermeyi gerektirecek gerçek bir karine bulunmamaktadır. Geleneği böyle bir tercihte bulunmaya götüren şey, ayetteki “إِنْ أَرَدْتُمْ تَحْطُّوا” şeklindeki ifadeye “namuslu kalmak isterlerse” anlamı vermeleridir. Bu, karine değil; bir kurgunun zorunlu sonucudur, -biraz ileride görüleceği üzere- doğru da değildir.

O halde kelimenin mutlak anlamı tercih edilmeli ve ayetin “وَلَا تُكْرِهُوا فَتِيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ” kısmına, **genç kızları sınırı aşmaya mecbur bırakmayın anlamı verilmelidir.** Ayetin başındaki “وَلَا تُكْرِهُوا” ifadesine **mecbur bırakmayın** anlamını vermemizi mümkün kılan kullanım Kur'an'da başka ayetlerde vardır. Mesela iman ettikten sonra kafirliği tercih edenlere verilecek

cezayı bildiren bir ayette,³⁹ kalbi imanla dopdolu olduğu halde küfre zorlananların istisna edildiğini bildiren ifadeler bunun sadece bir örneğidir.

Şimdi de çalışmamıza konu olan ayette geçen “إِنْ أَرَدْتُمْ تَحْطُّوا” ifadesinin ne anlama geldiğini tespit etmeye çalışalım. İfadede geçen “تَحْطُّوا” = tehassun kelimesinin kök harfleri “h-s-n” dir. Bu harflerden oluşan “حَصْنٌ = hasune” fiili, “bir yerin/şeyin korunaklı olması” anlamına gelir.⁴⁰ Fiilin anlam merkezinde “koruma/korunma” anlamı vardır. Şu ayetteki kullanımında bu çok açıktır:

وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِيُخْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ

Mesela iman ettikten sonra kafirliği tercih edenlere verilecek cezayı bildiren bir ayette, kalbi imanla dopdolu olduğu halde küfre zorlananların istisna edildiğini bildiren ifadeler bunun sadece bir örneğidir.

Sizi darbelere karşı korusun diye zırhlı elbise yapma sanatını da Davud'a öğretmiştik. Artık şükredersiniz, değil mi? (Enbiyâ 21/80)

“الحصن = Hısn”, “korunaklı yer” anlamına gelir. Mesela şehri düşmandan koruyan kaleye bu isim verilir. Bu kelimenin çoğulu olan

“حُصُونٌ = husûn” Kur'an'da “korunaklı kaleler” anlamında kullanılır.⁴¹ Aynı kökten isim olan “مُحَصِّنٌ = muhassan” kelimesi de yine Kur'an'da “korunaklı” anlamında kullanılmıştır.⁴²

Öte yandan fiilin ifade ettiği “koruma” anlamı namusla da ilişkilendirilmektedir. Bir kadının namusunu koruması ifade edilirken de bu fiil kullanılır. Bu kullanımın Kur'an'daki bir örneği şöyledir:

وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ

Namusunu korumuş olan kadının, Meryem'in içine de ruhumuzdan üflemiş, onu ve oğlunu bütün âleme bir belge yapmıştık. (Enbiyâ 21/91)

Kur'an'da hem erkek hem de kadının namuslu olması bu fiil ile ifade edilir. Mesela Nisâ suresinin 24 ve 25. ayetlerinde evliliğin olmazsa olmaz bir şartı olarak hem erkeğin hem de kadının namuslu olması gereğinden bahsedilirken kullanılan ve “namuslu” anlamına gelen kelime bu fiilden türeyen “مُحَصِّنٌ = muhsin” dir.

Evlilik kadını koruma altına aldığı için “مُحَصِّنٌ = muh-

san" kelimesi Kur'an'da evli kadınlar anlamında da kullanılır. Kadın iffetini korumak amacıyla evlenir. Evli bir kadın kocası tarafından korunur. Öncesinde sadece kendi ailesinin koruma çemberindeyken evlendiğinde kocasının ailesi tarafından da korunmaya başlanır. Toplumun evli bir kadın hakkındaki düşünce ve davranışları hassastır. Evli bir kadına yanlış yapana toplumun tepkisi farklı olur. Gerek kocası tarafından boşanan ve iddet bekleyen,⁴³ gerek kocası ölüp vefat iddeti bekleyen kadına⁴⁴ dahi bu süreçte bir başkasının evlilik teklif edememesi düşünüldüğünde, evli bir kadın hakkında hiç kimse farklı düşüncelere girişemez. Evli bir kadının çocuğu konusunda da kimse nesep söylentisi yapamaz. Öte yandan evlenen kadın maddi olarak da kocasının koruması altına girer. Tüm bunlar, evliliğin kadını "muhsan" yani "korunmuş" yapan faktörlerdir.

Muhtemelen esir statüsünde olan bir kadına kıyasla daha emniyetli bir durumda olduğu için hür kadın için de muhsan kelimesi Kur'anda kullanılır. Esir olduğu bir toplumda evlenen ve esir statüsü devam eden bir kadının zina etmesi durumunda verilecek cezanın Kur'an'a göre hür kadınlara verilenin yarısı olması da esir kadının hür kadına oranla farklı bir konumda olduğunu gösterir. Öte yandan hür bir kadına nispeten mehrinin az olması, bir erkeğin evlenmek için yapacağı tercihte ilk sırada yer almaması,⁴⁵ özgürlüğüne kavuşmak için, esir bulunduğu toplumun onu karşılıklı ya da karşılıksız serbest bırakmasını bekliyor olması sebebiyle bir süreliğine de olsa hayatında belirsizlik bulunması esir bir kadını hür kadına kıyasla aşağı bir konuma iter. Esir bir kadın için geçerli olan bu ve benzeri durumlar hür bir kadın için söz konusu olmadığından hür kadın "muhsan" yani "korunmuş" olur.

Muhsan kelimesinin, kadına nispetle; namuslu, evli ve hür anlamında üç farklı kullanımına dair Nisâ suresinin 25. ayeti güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu ayet Nûr suresinin 33. ayetinde geçen "إِنْ أَرَدْنَ" ifadesinin ne anlama geldiğini tespit aşmasında da büyük rol oynamaktadır ayet şöyledir:

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِأَدْنَىٰ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ

وَلَا تُتَّخَذَاتِ أَحْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

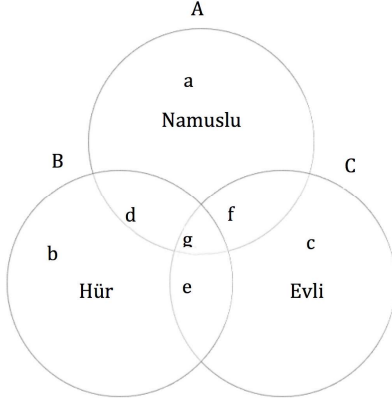
Mümin, iffetli ve hür kadınları nikâhlayacak kadar varlıklı olmayanlar, hâkimiyetiniz altında olan mümin kadınları (savaş esirlerini) nikâhlayabilirler. İmanınızı en iyi bilen Allah'tır. Hepiniz birbirinizden-siniz. Onları (hür olmayan kadınları) ailelerinin izni ile nikâhlayın ve mehirlerini marufa (Kur'an ölçülerine) uygun olarak verin. Onlar da iffetli olsunlar, zinadan uzak dursunlar ve gizli dostlar edinmesinler. Evlenirler, sonra da zina etmiş olarak karşınıza çıkarlarsa onlara verilecek ceza, hür kadınlara verilen o cezanın yarısı kadardır. Bu ruhsat, içinizden zor duruma düşmekten korkanlar içindir. Ama sabretmeniz daha iyi olur. Allah bağışlar ve merhamet eder.

Yukarıdaki ayeti konumuz açısından ele alalım. Tarafların namuslu/iffetli olmaları evliliğin şartlarından olması sebebiyle ayette geçen "الْمُحْصَنَاتِ" ifadesindeki "الْمُحْصَنَاتِ" kelimesini "namuslu ve hür kadınlar" şeklinde anlamak doğru olacaktır. Ayette "مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ" şeklinde geçen "مُحْصَنَاتٍ" ise "namuslu" anlamında kullanılmaktadır. Aynı ayetteki "إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا" ifadesini de "فَإِذَا أُحْصِنَ" yani "evlenmek isterlerse" şeklinde anlamamız gerekmektedir. Bu şekilde anlamamızın sebebi ayetin devamındaki ifadelerdir. Ayetin devamında,

esir statüsündeki kadınlar evlendikten sonra zina ederlerse, ayetin sonundaki "الْمُحْصَنَاتِ" kelimesiyle ifade edilen, hürler verilen zina cezasının yarısına çarptırılacağı bildirilmektedir. Hürler verilen ceza -ki ayette "الْعَذَابِ" şeklinde geçmektedir- Nûr suresinin 2. ayetine göre yüz kamçıdır. Yüz kamçının elliye indirilmesi hür ve esir arasındaki statü farkından kaynaklanmaktadır. Bu ayette geçen "الْعَذَابِ" ifadesi zinanın cezasını düzenleyen Nûr suresinin 2. ayetinde de geçmektedir. Aynı bir çalışma konusu olmakla birlikte, yukarıdaki ayette geçen "فَإِذَا أُحْصِنَ" ifadesine "evlenirlerse" değil de "müslüman olurlarsa" anlamını verenler olduğunu da⁴⁶ hatırlatmak isteriz.

Tüm bunların neticesinde Kur'an'daki kullanımları dikkate alındığında kadın için muhsan kelimesine

dair şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır:

A: Namuslu anlamında muhsan

B: Hür anlamında muhsan

C: Evli anlamında muhsan

a: Sadece namuslu anlamında muhsan

b: Sadece hür anlamında muhsan

c: Sadece evli anlamında muhsan

d: Namuslu ve hür anlamında muhsan

e: Hür ve evli anlamında muhsan

f: Namuslu ve evli anlamında muhsan

g: Namuslu, hür ve evli anlamında muhsan

O halde; Nûr suresinin 33. ayetinde geçen “إِنْ أَرَدْنَ” ifadesinin, “evlenmek isterlerse” şeklinde anlamamız gerekecektir. Bir kadın, evlenerek muhsan olacağı için evlilik istekleri ayette böyle ifade edilmiştir.

Ayette geçen “فَتَيَاتِكُمْ” ifadesi esir kadınları da kapsadığı için, bu statüdeki kadınlar, evlenerek yeni bir hayata başlamak hatta bu statüden hür statüsüne geçme yolu da bulabilecekleri için “evlenmek isterlerse” anlamı onlar için de uygun düşmektedir.

Buraya kadar anlatılanlardan şu noktaya ulaştık: Nûr suresinin 33. ayetinin “وَلَا تُكْرَهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحْصُنًا” kısmı **evlenmek isterlerse genç kızları sınırını aşmak zorunda bırakmayın** şeklinde olmalıdır. Peki bu ne anlama gelmektedir? Şimdi de bunun üzerinde duralım.

Hür bir genç kız birini sevebilir, onunla evlenmek isteyebilir. Bu durumda karşısına ana-baba (veli) engeli çıkabilir. Velinin nikâhı denetleme yetkisi vardır. Bakara suresinin 232 ve 234. ayetlerinde geçen marufa uygunluğu denetleyecek olan velidir.

Nitekim Nebî (a.s.), velisiz nikâhın olamayacağını,⁴⁷ anlaşmazlık durumunda yetkili kişinin veli yerine geçeceğini⁴⁸ bildirmiştir.⁴⁹

Veli, kızı istediğine vermeyebilir. Meşru bir sebep dışında velinin, kızı istediğine vermek istememesinin sebebi maddi beklentiler olabilir. Veli, kızın iyi bir hayat geçirmesi için erkeğin maddi yetersizliğini mazeret gösterebilir. Ayetin devamındaki “لِيَتَّبِعُوا” = دُنْيَا hayatının geçici menfaatinin peşine düşerek” şeklindeki ifade bunu gösteriyor olmalıdır. Konuyla ilgili bir rivayet şöyledir:

Bir bakire kız Âişe'nin yanına geldi. “Babam beni kardeşinin oğluyla evlendirdi ki, benimle kendi konumunu yükseltsin. Ama ben bundan hoşlanmıyorum.” dedi. Âişe, “Allah'ın Elçisi gelinceye kadar otur.” dedi. Allah'ın Elçisi geldi. Kız durumu ona anlattı. O, hemen babasına bir adam gönderip çağırttı. O konudaki yetkiyi kıza verdi. Kız dedi ki: “Ey Allah'ın Elçisi! Aslında ben babamın yaptığına izin vermiştim ama bu konuda kadınların bir hakkı var mı, yok mu; öğrenmek istedim.”⁵⁰

Veli bu hakkı kötüye kullanırsa, kızın velisi yetkili makam olur. Bu durumda kız veliyi aşar ve istediğiyle evlenir. Sınırı aşmaya zorlandığı için de sorumlu olmaz. Ayetin sonundaki “وَمَنْ يُكْرِهْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِمْ غَفُورٌ رَحِيمٌ” = Kim onları zorlarsa, zorlanmalarından sonra Allah onları bağışlar, ikram eder” şeklindeki ifade bu durumla ilgili olmalıdır.

Bunun bir benzeri Bakara suresinin 232 ve 234. ayetlerinde geçer. Eşinden boşanan ve bir başkasıyla evlenmek isteyen kadına zorluk çıkarılması, vazgeçmesi için baskı yapılmaması söylenir. 234. ayette de eşi ölen kadının bir başkasıyla evlenmesinde bir sakınca olmadığı bildirilir.

Benzer zorluk esir statüsündeki genç kıza da yapılabilir. 33. ayetin başındaki “وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ” İN” ifadesi bununla ilgili olmalıdır. Ayetteki “إِنْ أَرَدْنَ تَحْصُنًا” ifadesi göstermektedir ki, durumları uygun olursa esir statüsündekilerin evlilik taleplerine olumlu cevap gerekmektedir. Bu, 32. ayette geçen “وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ” ifadesiyle de örtüşmektedir. Ayette geçen “يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ” ifadesinden hareketle ayetin fıkhıdaki mükatebe yani efendi ile köle arasındaki hürriyet sözleşmesiyle alakalı olduğu söylenir. Ancak bu, esirlerin evlilik talebi anlamına geliyor olabilir. Birinin kontrolüne verilmiş esir statüsündeki bir kadın, mehriyle özgürlük bedelini ödeme düşüncesiyle evlenmek isteyebilir.

Allah'ın son Nebisi Muhammed (a.s.),'ın Cüveyriye, Reyhâne ve Safiyye ile evlilikleri bunun elimizdeki örnekleridir.⁵¹

33. ayette geçen "مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ" ifadesi evlilik tabiiyetinde bulunacak kişinin kadın olabileceği gibi erkek de olabileceğini gösterir. Esir statüsündeki erkek evlenirken eşine mehir vereceği ve bir takım maddi yükümlülükler altına gireceği için onun evliliği biraz daha zor olabilir ve bu durum onlara evlilik izni verme hususunda yetkililerin elinde bir mazeret olarak kullanılabilir. İşte bu durumda maddî olarak ona yardım etmek gerekir. Ayetin "وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ" ifadesi bu durumla ilgili olmalıdır. Benzer durum 32. ayette geçen "إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ" şeklindeki ifadede vardır.

Tüm bunlardan sonra Nûr suresinin 33. ayetine şu meali verebiliriz:

Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah onlara imkân verinceye kadar kendilerine hâkim olsunlar. Hâkimiyetiniz altındaki esirlerden sözleşme yapmak isteyenlerde bir iyi tutum biliyorsanız sözleşmeyi yapın. Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin. Eğer evlenmek isterlerse dünya hayatının geçici menfaatinin peşine düşerek kızlarınızı isyana zorlamayın. Kim onları zorlarsa, zorlanmalarından sonra Allah onları bağışlar, ikram eder.

Notlar

- 1 Diyanet Vakfı'na ait meal.
- 2 Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait meal.
- 3 Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud Beğavî (ö. 1122/516), Me'âlimü't-tenzîl, Riyad, 2010, III, 298.
- 4 Müslim, Sahih, Siyer, 26, 27 (Hadis no: 3029).
- 5 Beğavî, Tefsir, III, 298; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb Mâverdî (ö. 450/1058), en-Nüket ve'l-uyûn (Tefsîru'l-Mâverdî), Beyrut, 1992, IV, 100-101; Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseffî (ö. 710/1310), Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl, Beyrut, 1989, II, 1135.
- 6 Beğavî, Tefsir, III, 298; Mâverdî, en-Nüket, IV, 101.
- 7 Mâverdî, en-Nüket, IV, 101.
- 8 Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 754/1256), el-Bahru'l-muhîr, Beyrut, 1992, VIII, 40.
- 9 Beğavî, Tefsir, III, 298; Mâverdî, en-Nüket, IV, 101.
- 10 Abdurrahmân b. el-Kemâl Celâluddin es-Suyûtî (ö. 911/1505), ed-Dürü'l-mensûr fî't-tefsiri'l-me'sûr, Mısır, 2003, I, 451.
- 11 Bu konuda örnek gösterilen bazı ayetler şunlardır. "O'na gerçekten güveniyorsanız, kalan faiz alacaklarınızdan vazgeçin!" "وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ" (Bakara 2/278) "Eğer inanıyorsanız üstün olan sizlersiniz" "وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ" (Âl-i İmrân 3/139)
- 12 Beğavî, Tefsir, III, 298.
- 13 Mâverdî, en-Nüket, IV, 101.

- 14 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili Yeni Meallî Türkçe Tefsir, İstanbul, 1938, IV, 3510.
- 15 Muhammed eş-Şirbînî el-Hatib (ö. 977/1570), es-Sirâcü'l-Münir, Beyrut, 2004, IV, 403; Beğavî, Tefsir, III, 298.
- 16 Ebû Hayyân, el-Bahru'l-muhîr, VIII, 41.
- 17 Ebû Hayyân, el-Bahru'l-muhîr, VIII, 41.
- 18 Ebû İshak İbrâhîm b. es-Seriyy Zeccâc (ö. 923/311), Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû, Kahire, 2004, IV, 32.
- 19 Mâverdî, en-Nüket, 101.
- 20 Beğavî, Tefsir, III, 298.
- 21 Ebû Hayyân, el-Bahru'l-muhîr, VIII, 41.
- 22 Şirbînî, es-Sirâcü'l-Münir, IV, 403.
- 23 Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî (ö. 483/1090), el-Mebsût, Beyrut, 1989, IV, 190.
- 24 Alâuddin Ebû Bekr b. Mesûd el-Kâsânî el-Hanefî, (ö. 587/1191), Bedâi'u's-sanâi' fî tertibi's-şerâi', Beyrut, 1982, II, 272-273.
- 25 Ebu'l-Hasen el-Mâverdî, el-Hâvî, Beyrut, trs., XVI, 64.
- 26 Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme (ö. 1223/620), el-Muğni, Beyrut, 1984, IV, 436; Serahsî, el-Mebsût, XV, 84.
- 27 Konuyla ilgili bkz. Fatih Orum, "Kur'an Işığında Küçüklerin Evlendiril(eme)mesi Meselesi, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 19, Yıl: 2009, s. 139 vd.
- 28 Kehf 18/13.
- 29 Kehf 18/60, 62.
- 30 Ebû'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr (ö. 711/1311), Lisânü'l-Arab, Beyrut, 1990, "f-t-y" md.
- 31 Kehf 18/60; Yusuf 12/62.
- 32 Ebu'l-Huseyn Ahmed İbn Fâris b. Zekeriyya (ö. 395/1004), Mu'cem-u mekâyis fî'l-luğâ, Mısır, 1969, "e-y-m" md.
- 33 Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî (ö. 666/1268), Muhtârü's-sihâh, İstanbul, 1980, "e-y-m" md.
- 34 Tahrim 66/5.
- 35 Ebû Davud, Sünen, Nikah, 26.
- 36 Nisâ 4/34; Kasas 28/76; Sâd 38/22, 24.
- 37 Neml 27/54.
- 38 Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm Nisâbüri Sa'lebi (ö. 427/1035), el-Keşf ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân, Beyrut, 2002, II, 45.
- 39 Nahl 16/106.
- 40 Ebû Abdîrrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 175/791), Kitâbü'l-'ayn, İran, 1409 (h.), "h-s-n" md.
- 41 Haşr 59/2.
- 42 Haşr 59/14.
- 43 Talâk 65/1; Bakara 2/228.
- 44 Ebû Davud, Sünen, Nikah, 26.
- 45 Nisâ 4/25.
- 46 Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), Câmi'u'l-Beyân, Beyrut, 1992, IV, 23; Abdurrahmân b. el-Kemâl Celâluddin es-Suyûtî (ö. 1505/911), ed-Dürü'l-mensûr fî't-tefsiri'l-me'sûr, Mısır, 2003, IV, 341; Ebû'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî (ö. 1201/597), Zâdû'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsir, Beyrut, 1987, II, 58.
- 47 Tirmizî, Sahih, Nikah, 14.
- 48 Ebû Davud, Sünen, Nikah, 20.
- 49 Konuyla ilgili bkz. Abdulaziz Bayındır, Doğru Bildiğimiz Yanlışlar, 5. Baskı, s. 377 vd.
- 50 Nesâî, Sünen, Nikah, 36.
- 51 Abdulaziz Bayındır, "Savaş Esirleri ve Cariyelik", Kitap ve Hikmet, Sayı: 11, s. 1 vd.